

УДК 378.091.64:81'243

РОЗВИТОК УМІНЬ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДРУЧНИКУ З МОВИ НАВЧАННЯ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Ушакова Н.І. докт. пед. наук (Харків)

Основні етапи самостійної роботи інтерпретовано для завдань створення підручника з мови навчання для іноземних студентів. Запропоновано алгоритм побудови матеріалів для самостійної роботи, формування основних груп загальнонавчальних умінь.

Ключові слова: самостійна робота, підручник з мови навчання, іноземні студенти, загальнонавчальні вміння.

Ушакова Н.И. Развитие умений самостоятельной деятельности в учебнике по языку обучения для иностранных студентов. Основные этапы самостоятельной работы интерпретированы для задач создания учебника по языку обучения для иностранных студентов. Предложен алгоритм создания материалов для самостоятельной работы, формирования основных групп общеучебных умений.

Ключевые слова: самостоятельная работа, учебник по языку обучения, иностранные студенты, общеучебные умения.

Ushakova N.I. The Development of Self-regulated Activity in the Second language Textbook for Foreign Students. The main stages of self-regulated training have been interpreted for the tasks of creation of the second language textbook for foreign students. Algorithm of self-regulated training material creation and developing the main groups of general educational skills is offered.

Key words: self-regulated training, second language textbook, foreign students, general educational skills.

Під час навчання у ВНЗ студент повинен одержати базу безперервної самоосвіти упродовж життя. Це надасть можливість підвищувати кваліфікацію, переучуватись, якщо виникне така потреба. Такі вимоги сформульовано в переліку ключових компетенцій Ради Європи та Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти [7].

Скорочення аудиторних занять, збільшення обсягу матеріалу для самостійної роботи (СР) не повинно погіршувати якість підготовки студентів. Тому необхідною вважають розробку дидактичних принципів

і прийомів організації самостійного засвоєння навчального матеріалу. Наукове обґрунтування принципів створення матеріалів для СР, методики керівництва нею та контролю результатів особливо актуальні для іноземних студентів, що навчаються нерідною мовою. Мова навчання має стати освітньою дисципліною, засобом професійної підготовки та загальнокультурного розвитку особистості студента [11].

Науковці визначають СР як важливу форму організації навчального процесу, що виконується під керівництвом, але без безпосередньої участі викладача [4; 5; 13]. У цьому виді навчальної діяльності формуються такі необхідні сучасному фахівцю якості як ініціативність, відповідальність за хід і результати діяльності, навички самоорганізації та самоконтролю. Важливо, щоб студент усвідомлював, що сформовані вміння допомагають діяти не тільки в знайомих обставинах, а й у нових навчальних і життєвих ситуаціях.

Пізнавальна самостійність означає, що у студента сформовано: 1) вміння самостійно видобувати нові знання з різних джерел, формувати нові вміння й навички як шляхом заучування, так і шляхом самостійного дослідження; 2) вміння використовувати набуті знання, вміння та навички для подальшої самоосвіти; 3) вміння застосовувати одержані знання, вміння та навички в практичній діяльності для вирішення проблем [9]. Це передбачає формування здатності проникати в сутність предмета вивчення, встановлювати зв'язки й відносини, вміти аналізувати складові конкретної галузі знань, робити власні висновки.

Умовою успішності навчання самостійної діяльності є чітке планування викладачем СР студентів. Перспективною є думка про те, що на самостійну роботу слід перенести вимоги кваліфікаційних характеристик, тобто СР майбутнього бакалавра має будуватись на його навчальній діяльності, спеціаліста – на дослідницькій діяльності, а магістра – на науково-дослідній та творчій діяльності [4]. Виходячи з основних характеристик навчального процесу мовної підготовки іноземних студентів, коли більшість студентів-нефілологів вивчає мову три з половиною роки, першочерговим завданням вважаємо формування вмінь самостійної діяльності в межах трирічного терміну на базі навчальної діяльності студентів.

Для успішного здійснення СР необхідно, щоб: 1) студент чітко уявляв собі мету навчального завдання; 2) завдання було підібрано з

урахуванням їхньої складності та доступності; 3) методичні вказівки до СР містили алгоритм її виконання; 4) було забезпечено своєчасну перевірку та корегування виконання завдань [13].

Вимоги до матеріалів для СР передбачають поступове введення її різних видів, поетапне скорочення участі викладача в цьому виді навчальної діяльності.

СР розуміють як вид діяльності, що стимулює активність і самостійність, як основу самоосвіти, тому необхідна наявність у студентів загальнонавчальних умінь, що сприяють раціональній організації освітнього процесу. Це вміння планувати свою діяльність, чітко формулювати й систематизувати завдання, обирати засоби їх найбільш ефективного виконання, вміння контролювати свою діяльність та вносити корективи за результатами контролю, порівнювати такі результати з тими, що передбачаються, ліквідувати причини відхилень [2]. Рівень самостійності особистості визначається за чотирима основними показниками: здатності до планування, моделювання, програмування та оцінки власної навчальної діяльності [5].

Планування – процес визначення мети та етапів її досягнення. Моделювання – врахування значущих умов діяльності, необхідних для її здійснення. Програмування передбачає визначення послідовності виконання дій. Оцінка результатів – співвіднесення досягнень з критеріями успішності. На основі оцінки результатів здійснюється корекція навчальних дій. Викладач повинен побудувати адекватну методичну систему, яка забезпечить поетапне формування необхідних умінь.

На етапі планування студенту необхідно повідомити мету виконання завдань, пов'язати їх з аудиторним навчальним процесом. Наприклад: *На матеріалі даного тексту ви познайомитесь з новими фактами (підходами, теоріями, засобами, словами, висловленнями, граматичними формами і т.д.), що є продовженням нашої теми “.....” й необхідне для ...*

На етапі моделювання можливі наступні варіанти завдань: *Щоб виконати це завдання, вам необхідно згадати (повторити, зрозуміти, знайти, обрати і т.д.). Ви повинні вміти скласти (змінювати, будувати, обирати, знаходити і т.д.).*

На етапі програмування треба запропонувати студентам (особливо на молодших курсах) послідовність (алгоритм) виконання

навчальних дій, низку вправ і завдань, які безпосередньо належать до теми, що вивчається.

Характер завдань цього етапу буде визначатись наступними положеннями. У методиці навчання іноземних мов виділяють *рівні* СР: *репродуктивний, напівтворчий і творчий*. *Репродуктивний* рівень лежить в основі всіх інших рівнів і відповідає за формування вербальної лексично-граматичної бази, за створення еталонів у пам'яті. На цьому рівні відбувається засвоєння та закріплення мовного матеріалу. *Напівтворчий* рівень виходить від попереднього, тут здійснюється перенесення набутих умінь і навичок на аналогічні ситуації. СР цього рівня потребує більшої розумової активності та креативності. *Творчий* рівень пов'язаний із формуванням умінь здійснювати пошук при вирішенні комунікативних завдань [17].

Після виконання завдань для СР необхідною є самостійна оцінка студентами результатів діяльності. Для цього необхідно забезпечити підручник контрольними матеріалами (еталоном). Аналізуючи відповідність до еталона або кількісний аналіз власних досягнень на етапі корекції, студент здійснює виправлення помилок.

Формування вмінь самооцінки є актуальною методичною проблемою. Самооцінка займає центральне місце в загальному контексті формування особистості. Сприйняття людиною власних якостей відбувається на тлі розуміння “як повинно бути”, тому основу самооцінки складають операції порівняння: людина порівнює себе з іншими людьми або еталонами, усвідомлює ступінь збігу характеристик двох об'єктів порівняння.

Самооцінка пов'язана з оцінкою. Студенти мають потребу в зовнішній оцінці. Це продиктовано бажанням уникнути психологічного дискомфорту, забезпечити позитивне відношення оточуючих. Внутрішні мотиви полягають у необхідності мати найбільш вірогідне уявлення про власне “Я” [6]. Не викликає сумнівів і мотивуюча роль оцінки. Вона підтверджує необхідність навчання заради отримання гідного місця в суспільстві, має юридичну силу, є свідомством того, наскільки успішним буде суб'єкт у професійному майбутньому [6].

Головним чинником, що забезпечує формування вмінь самооцінки, є прозорість форм контролю. На перших етапах навчання, коли головну роль відіграє оцінювання викладачем, необхідно, щоб студент розумів, чому його оцінка саме така. Самооцінка повинна співпадати

з оцінюванням. З цієї точки зору найбільш прийнятними є тестові форми оцінювання, коли за певну кількість правильних відповідей виставляється фіксований бал.

Підручник має надавати досить широкий вибір різноманітних завдань, щоб студент мав можливість обрати завдання того рівня, який він вважає прийнятним для себе. Вже на початковому етапі навчання можливо побудувати систему завдань таким чином, що в ній будуть завдання різного рівня складності. Легкі завдання (наприклад, виконання вправ за зразком) оцінюються невеликою кількістю балів, завдання середнього рівня мають надавати можливість вибору виду діяльності з навчальним матеріалом. Складні завдання відрізняються високим ступенем ризику, але в разі успішного виконання дають високий бал. Одна сума балів може бути одержана при виконанні кількох легких або одного-двох складних завдань. При такому підході студент буде розуміти, що результат залежить від нього особисто, а також, що високий результат може бути досягнутий різними шляхами.

Основою виконання СР є загальнонавчальні вміння. Формування таких умінь вивчає евристика [17], яка керує побудовою індивідуальних освітніх траєкторій. Науковці виокремлюють інваріантні умови евристичної освітньої діяльності: креативні, когнітивні, методологічні. Освіта здійснюється у процесі трьох видів діяльності: пізнання, створення особистісного продукту та самоорганізації цих видів діяльності. Загальнонавчальні вміння розглядаються як діяльнісний компонент навчально-пізнавальної компетенції [12].

Базовими серед навчальних умінь вважають *організаційні*, головними серед яких є вміння цілепокладання, які є системоутворюючими та визначають задум будь-якої діяльності. Організаційні вміння забезпечують послідовне виконання всіх етапів діяльності від цілі до результату, включаючи рефлексію та самоконтроль [14].

Операційно-дійовий блок діяльності складають інформаційні та інтелектуальні вміння, що виконують інструментальну функцію щодо змісту освіти. Це *навчально-інформаційні вміння*, пов'язані із засвоєнням, переробкою та використанням інформації, тобто відомостей, що складають безпосередньо комунікативний процес:

джерело інформації, власне інформація, закодована за допомогою певної системи знаків, канал (засіб передачі інформації), приймач (підсистема, що одержує, розпізнає, інтерпретує інформацію). Навчально-інформаційні вміння забезпечують пошук, переробку та використання інформації для вирішення навчальних завдань.

Навчально-інформаційні вміння групуються за джерелами інформації. Це можуть бути тексти та реальні об'єкти. Для завдань мовної підготовки іноземців важлива робота з текстом. Уміння роботи з текстом можна класифікувати, враховуючи розподіл текстів на усні та письмові, а також беручи до уваги рецептивний або продуктивний характер взаємодії з текстом. Отже, виділяють уміння працювати з усними текстами, з письмовими текстами, уміння працювати з реальними об'єктами як джерелами інформації. Вміння працювати з текстами є вміннями комунікативними, що виконують показову функцію щодо всіх груп навчальних умінь, бо мовлення – показник зв'язності мислення і системності знань [12].

Наступна група умінь – *навчально-логічні*. Вони є найважливішим компонентом розумової діяльності. Шляхом використання цих умінь інформація структурується для забезпечення поступового руху від незнання до знання.

Навчально-логічні вміння розподіляються на дві групи. До першої належать п'ять умінь (аналіз і синтез, порівняння, узагальнення та класифікація, визначення понять, доказ і спростування), які відповідають основним методам і формам мислення, що вивчаються формальною логікою. Однак вона не охоплює весь процес мислення в його діалектичних протиставленнях. Ці питання вирішує діалектична логіка, предметом якої є творче мислення, що втілюється в постановці та вирішенні проблем. Усвідомлення проблеми виводить на вибір способів діяльності. Цю функцію виконують метакогнітивні, соціальні й афективні стратегії, що входять до складу загальної стратегічної компетенції особистості.

Загальнонавчальні вміння розглядають як інваріантний елемент навчальних компетенцій. Це вміння пошуку джерел інформації, відбір потрібної інформації в одному або кількох джерелах; уміння змістової переробки інформації (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення). Для успішного функціонування названих умінь важливе урахування лінгвістичних характеристик текстів, до яких звертатимуться студенти.

Розглянемо зміст діяльності викладача, студента й апарату підручника при виконанні самостійної роботи. Для цього використаємо двочленну систему З. Абасова [1], що описує діяльність викладача та студента, доповнимо її описом функцій апарату підручника.

Діяльність викладача, студента й функції підручника при виконанні самостійної роботи

Етапи й характеристики СР	Діяльність викладача	Діяльність студента	Апарат підручника
Планування 1. Пояснення цілі виконання СР	Пояснює ціль виконання СР, інструктує про вимоги до СР та засоби її виконання, демонструє зразок СР	Розуміє та приймає ціль СР як особистісно значущу, ознайомлюється з вимогами до СР	Письмове коротке та чітке викладення цілі та змісту СР, зразок виконання, коментар (граматичний, лексичний і т.д.)
Планування 2. Формування мотивації СР	Розкриває значущість виконання СР, формує пізнавальну потребу, мотивує на досягнення успіху	Формує власну пізнавальну потребу в СР, настанову, приймає рішення про виконання СР	Пояснення, що студент буде здатний робити після виконання СР
Моделювання Побудова плану діяльності	Визначає когнітивні та діяльнісні передумови СР	Пригадує, повторює, знаходить необхідну інформацію	Повідомляє студентів про передумови діяльності

Програмування Керування СР студента	Здійснює програмування шляхом цілеспрямованого впливу на процес виконання СР, надає їй загальні орієнтири	Володіючи загальним прийомом, здійснює керування СР (планує, проектує, раціонально розподіляє час)	Матеріали для СР (тексти із завданнями, корпус вправ) на репродуктивному, напівтворчому, творчому рівні (алгоритм СР)
Контроль і корекція СР Оцінювання СР студента	Оцінює та корегує СР студента	Оцінює свою СР, порівнюючи з оцінкою викладача або еталоном з підручника, корегує СР	Еталон або прозора система оцінювання з кількісними параметрами

На кожному етапі задіяні всі групи вмінь: навчально-організаційні, навчально-інформаційні, навчально-логічні.

Успішне формування всіх груп умінь можливо при чіткому формулюванні навчальних завдань. Такі формулювання повинні відображати зміст, відповідати логіко-дидактичним орієнтирам і критеріям точності, зрозумілості, послідовності й доказовості, містити загальнонаукову і спеціальну термінологію [12]. Завдання – це мета, якої можна досягти певними засобами за певних умов. Завдання містить вказівку на конкретну дію (знайти, визначити, порівняти) і питання, що потребує відповіді. Однак, у реальних завданнях найчастіше присутні питання без пояснення, які саме дії повинні бути виконані. Такі завдання не є завданнями в повному розумінні. Подібні вимоги особливо стосуються завдань для СР.

Вважаємо, що необхідно створити список дієслів для називання дій із навчальним матеріалом. До цього списку увійдуть дієслова, які позначають дії, необхідні для реалізації всіх видів загальнонавчальних умінь [16].

Для *навчально-організаційних* умінь це дієслова *підготуйтеся* (до читання, відповіді), *пригадайте* (правило, лексику). Для *навчально-інформаційних* умінь (роботи з текстами письмового

та усного характеру): здобуття інформації (*знайдіть, ознайомтесь, дізнайтеся*); переробка інформації (*складіть план, тези, реферат, змініть речення*); використання інформації (*складіть власне речення, висловлення, пригадайте, повторіть, закінчіть*).

Для навчально-логічних умінь: аналізу (*виділіть, знайдіть*), порівняння (*порівняйте, співвіднесіть*), узагальнення, класифікації (*зробіть висновок, класифікуйте, назвіть групи, види, класи, перелічіть*), визначення понять (*визначте, дайте визначення*), аргументації (*доведіть, підтвердьте, спростуйте*), корекції (*перевірте, порівняйте, виправте*).

Додержання послідовності етапів СР, порядку введення матеріалів для СР (репродуктивного, напівтворчого, творчого), точна характеристика дій, які належить виконати студентам, за допомогою дієслів, що позначають такі дії, наявність матеріалів для адекватної самооцінки навчальної діяльності забезпечують успішне засвоєння студентами-іноземцями мови навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абасов З. Проектирование и организация самостоятельной работы студентов / З. Абасов // Высш. образование в России. – 2007. – №10. – С. 81–84.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: Методические основы / Ю.К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
3. Глузман О.В. Базові компетентності: їх сутність та значення в життєвому успіху особистості / О.В. Глузман // Педагогіка і психологія. – 2009. – №2 (63). – С. 51–60.
4. Головань О.В. О различных формах самостоятельной работы в системе непрерывного образования / О.В. Головань, А.В. Ишков // Проблемы модернизации высшего профессионального образования в контексте Болонского процесса: материалы Всерос. науч.-практ. конф. – Алт. ГТУ, 2004. – С. 139–140.
5. Гордєєва А.Й. Як організувати позааудиторну самостійну роботу студентів / А.Й. Гордєєва // Іноземні мови. – 2009. – №2. – С. 24–28.
6. Давер М.В. Мотивационно-стратегические аспекты личностно-ориентированного обучения языкам на начальном этапе / М.В. Давер. – СПб. : Златоуст, 2006. – 260 с.
7. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання докт. пед наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

8. Луговий В.І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні/ В.І. Луговий // Педагогіка і психологія. – 2009. – №2 (63). – С. 13–25.
9. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения / М.И. Махмутов. – М. : Просвещение, 1977. – 240 с.
10. Моранова В.И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции произвольной активности человека / В.И. Моранова. – М. : Наука, 2001. – 119 с.
11. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и ее реализация): метод. пособие для русистов / Е.И. Пассов, Л.В. Кибирева, Э. Колларова. – СПб. : Златоуст, 2007. – 200 с.
12. Перминова Л.М. Формирование общеучебных умений и навыков: логико-дидактический подход / Л.М. Перминова, Л.Н. Николаева // Педагогика. – 2009. – № 2. – С. 18–25.
13. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность учащихся в общении: теоретико-экспериментальные исследования / П.И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
14. Татьянченко Д.В. Организационно-методические условия развития общеучебных умений школьников / Д.В. Татьянченко, С.Г. Воровщиков // Школьные технологии. – 2002. – № 5. – С. 42–55.
15. Ушакова Н.И. Учебник по языку обучения для иностранных студентов в русле современной образовательной парадигмы: Теория и практика создания учебника по языку обучения для иностранных студентов вузов Украины/ Н.И. Ушакова. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 263 с.
16. Ушакова Н.І. Багатоаспектна модель підручника з російської мови для іноземних студентів у вищих навчальних закладах України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (російська мова)” / Н.І. Ушакова. – Херсон, 2010. – 45 с.
17. Хуторской А.В. Эвристический тип образования: результаты научно-практического исследования / А.А. Хуторской // Педагогика. – 1999. – № 7. – С. 15–22.